

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра географії

ЗАТВЕРДЖЕНО

Проректор з навчальної роботи,
проф. Гаврилюк С. В. _____

_____ 2014 р.

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
нормативної навчальної дисципліни

підготовки _____ бакалавр _____

галузі знань _____ 0401 Природничі науки _____

напряму 6.040104 Географія _____

Навчальна програма дисципліни „Теорія і методологія географічної науки” для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», напряму підготовки „Географія”.

” _ _ ” , 2014 р. – 18 с.

Розробники: к. г. н., доц. кафедри географії Чижевська Л.Т.

Рецензент: Боярин М. В., кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та охорони навколишнього середовища

Навчальна програма дисципліни затверджена на засіданні кафедри географії
протокол № 8 від 5 березня 2014 р.

Завідувач кафедри: _____ (Зузук Ф. В.)

Навчальна програма дисципліни
схвалена науково-методичною комісією географічного факультету

протокол № 6 від 12 березня 2014 р.

Голова науково-методичної
комісії факультету _____ (Поручинський В. І.)

Навчальна програма дисципліни
схвалена науково-методичною радою університету

протокол № ____ від ____ 2014 р.

Вступ

Програма навчальної дисципліни „Теорія і методологія географічної науки”, складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів галузі знань 0401 Природничі науки, напряму підготовки “Географія”.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теоретико-методологічні засади дослідження географічної оболонки та її складових, просторово-часові закономірності територіальної диференціації, характер взаємозв'язків між природними компонентами, прояв сучасних фізико-географічних процесів, регіональні особливості впливу природних умов на господарську діяльність і проживання людей, а також антропогенного впливу на зміни природних умов і природних ресурсів протягом історичного часу.

Міждисциплінарні зв'язки: передбачає знання таких навчальних курсів, як геології, геоморфології, гідрології, метеорології і кліматології, ґрунтознавства, ландшафтознавства. Для вивчення даного курсу студент повинен знати основні положення хімії, біології, математики, екології.

Програма навчальної дисципліни складається з таких **змістових модулів:**

1. Теоретичні засади географічних досліджень.
2. Ієрархія знань в географічній науці.
3. Методологія географічних досліджень.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Географія, будучи наукою, що перебуває у безперервному розвитку, з безліччю міжпредметних зв'язків, використовує теорію та методологію різних структурних рівнів, від філософської до конкретнонаукової, запозичає методи з різних галузей наук. Водночас, географія, формує власні специфічні підходи, що використовуються для дослідження проблем у географічній оболонці. Існує безліч прикладів застосування географічних підходів в інших сферах науки та виробництва.

Сучасна географія розвивається на матеріалістичних засадах, спираючись на діалектичні погляди про існування руху, розвитку, змін. Серед теоретичних підходів та методів, що застосовуються в географії багато традиційних, добре відомих та перевірених практикою. Географічна наука повсякчас збагачується новими сучасними теоріями та методологією дослідження, які перебувають на стадії розробки, перевірки та вдосконалення. Завдяки використанню новітніх підходів дослідження географія отримала можливість досліджувати такі об'єкти, процеси та явища, що є прихованими, недосяжними для безпосереднього вивчення. Саме розширюючи можливості географічної теорії та методології

дослідження людина навчилася моделювати й прогнозувати стан компонентів довкілля, передбачати напрямки розвитку різних процесів.

Вивчення різнопланових географічних дисциплін студентами передбачає володіння відповідною теорією та методологією дослідження. Прийоми та навички, здобуті на початкових етапах вивчення географії повинні допомогти у подальшому навчанні та майбутній професійній діяльності. З огляду на це навчальний курс “Теорія та методологія географічної науки” є актуальним і потребує на особливе відношення з боку студентської молоді.

1.1. Метою даної дисципліни є: надання студентам знань про теорію та методологію, що використовуються в ході географічних, їх значення для вирішення існуючих у географічній оболонці проблем, роль в системі сучасних наук.

1.2. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

Студенти повинні знати: теоретичні питання теорії та методології географічних досліджень, структуру науки, основні парадигми, теорії, вчення, концепції, класифікації методів дослідження, філософські та загальнонаукові методи, що допомагають здійснювати географічні дослідження, конкретнонаукові (географічні) методології дослідження; традиційні та новітні підходи щодо вирішення проблем географії.

Студенти повинні вміти: здійснювати аналіз можливостей використання теорії та методології географічної науки; підбирати підходи та методологію для вирішення конкретних завдань; застосовувати отримані знання на практиці.

1.3. Завдання вивчення дисципліни.

Основними завданнями дисципліни є: вивчення власне теорії та методології географічної науки, оволодіння принципами географічних підходів та можливостями їх впровадження в різні галузі географічної науки; ознайомлення із загальнонауковими підходами, що необхідні для розв’язання проблем у географічній оболонці, набуття навичок застосування системного та ландшафтно-екологічного та інших підходів для отримання достовірних результатів географічних досліджень.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 108 години / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль I. Теоретичні засади географічних досліджень

Тема 1. Основні положення теорії та методології науки. Історія та філософія науки. Поняття про науку, наукове пізнання, наукове знання. Завдання наукознавства. Поділ наукового знання на теоретичне та емпіричне. Наукознавчий розгляд науки. Історичне знання про науку. Сучасні трактування та зміст філософії науки. Зв’язок філософії науки з іншими загальнонауковими знаннями. Діалектичне підґрунтя матеріалістичної філософії науки.

Тема 2. Структура сучасної географічної методології. Загальнонаукові методологічні підходи та їх використання в ході географічних досліджень.

Поняття про метод, методику та методологію. Завдання методології як науки. Основні рівні сучасної методології. Фундаментальна (філософська) методологія як найвищий рівень методології. Загальнонаукові підходи та їх застосування в ході географічних досліджень. Конкретнонаукова методологія.

Тема 3. Сучасна класифікація методів дослідження в географії. Сукупність методів дослідження. Первинні та вторинні методи дослідження. Загальні та спеціальні методи дослідження. Теоретичні та емпіричні методи дослідження. Верифікаційні методи. Вибір методів відповідно до напрямку дослідження.

Тема 4. Роль системного підходу в географічному дослідженні. Загальне уявлення про наукову парадигму. Поняття про систему. Властивості систем та їх компонентів. Поняття про множини компонентів в системі та системоутворююче відношення між ними. Емерджентність систем. Становлення системної парадигми. Роль праць Людвіга фон Берталанфі. Наукові факти, що підтверджують істинність системного підходу та необхідність його застосування в різних сферах науки. Суть системного аналізу та основні принципи його здійснення. Типові системні об'єкти в географії.

Тема 5. Становлення та напрямки використання екологічної парадигми в географії. Поняття про екологічний підхід та його завдання в різних сферах науки. Суть екологічного підходу. Уявлення про "господаря" та середовище в різних галузях екології. Протистояння та взаємодія між "господарем" та середовищем. Розвиток біоцентричних поглядів. Становлення антропоцентричних уявлень. Процеси природокористування та наслідків, їх дослідження з точки зору екологічного підходу.

Тема 6. Значення ландшафтного аналізу для вирішення географічних проблем. Ландшафт як складний об'єкт екологічних досліджень. Особливості ландшафтів. Суть та завдання ландшафтного підходу. Здійснення ландшафтно-екологічного аналізу. Еколого-ландшафтний аналіз та методика його проведення.

Змістовий модуль II. Ієрархія знань в географічній науці.

Тема 7. Структура географічної науки. Об'єкт та предмет дослідження в географії. Проблеми загальної структури географії. Структура фізичної географії. Структура соціально-економічної географії. Поняття про стикові дисципліни та наскрізні напрямки в розвитку географії. Поняття про об'єкт та предмет дослідження в географії. Ландшафтна сфера, географічне середовище та географічна оболонка як об'єкти вивчення фізичної географії. Становлення предмету вивчення в географії. Проблеми пізнавальної редукції, нерозривного ландшафтного часу і простору.

Тема 8. Теоретичний аналіз наукових шкіл географії. Поняття про наукові школи. Розгляд питання про наукові школи в працях видатних географів Ю.Г. Саушкіна, І.А.Вітвера, Ф.Н. Мількова, Б.С. Хорева. Наукові школи Берга-Борзова, Вернадського-Полинова, Баранського-Колосовського.

Тема 9. Вчення в географії. Загальнонаукові вчення. Вчення про еволюцію. Вчення про біосферу та ноосферу. Вчення про природокористування. Вчення про Світовий океан. Вчення про походження культурних рослин. Загальногеографічні вчення. Вчення про географічне середовище. Вчення про геосистеми та геоекологію. Вчення про конструктивну географію. Вчення фізичної географії:

про географічну оболонку, географічну зональність, географічний ландшафт, природно-територіальний комплекс. Вчення економічної географії: про ЕГП, про географічний поділ праці, про територіально-виробничі комплекси, про територіальну організацію господарства.

Тема 10. Аналіз основних географічних теорій. Концепції та гіпотези в географії. Загальнонаукові теорії. Теорія географічного детермінізму, теорія стійкого розвитку, теорія районного планування, теорія прогнозування. Загальногеографічні теорії: регіонального розвитку, географічних оцінок. Теорії фізичної географії: фізико-географічного районування, тектоніки літосферних плит. Теорії економічної географії: розміщення продуктивних сил, економічного районування, світового господарства, територіальної структури господарства, розселення населення, геоурбаністики.

Тема 11. Мова географічної науки та особливості фіксації наукових фактів. Загальні підходи щодо вивчення мови науки. Компоненти наукової мови. Мова понять та термінів. Мова географічних назв. Мова географічних уявлень (образів). Мова наукових фактів, карт, дат, цифр. Поняття про форми фіксації наукових фактів. Наукові звіти. Наукові статті. Монографії. Дисертації.

Змістовий модуль III. Методологія географічних досліджень

Тема 12. Методологічні особливості моніторингу компонентів географічної оболонки та нормування якості геосистем. Суть та завдання моніторингу на сучасному етапі. Методологічні особливості організації моніторингу навколишнього середовища. Рівні моніторингу. Методика проведення спостережень за станом географічного середовища. Здійснення контролю якості компонентів геосистем. Види та напрямки моніторингу. Методи здійснення глобального моніторингу. Завдання нормування параметрів навколишнього середовища. Поняття про норму. Характеристика стандартних нормативів. Методи встановлення критеріїв для оцінки компонентів географічного середовища. Проведення досліджень в лабораторних та реальних умовах.

Тема 13. Методологія кількісної та якісної оцінки компонентів геосистем. Методи визначення кількісних значень прояву параметрів географічного середовища. Переваги та недоліки кількісних методів. Можливості застосування в ході географічних досліджень.

Поняття про якість досліджуваного об'єкту з точки зору географічної науки. Методика здійснення якісної (бальної) оцінки прояву досліджуваних проблем. Методика розробки критеріїв якісної оцінки. Відбір показників для оцінювання. Особливості ранжування. Поділ параметрів прояву показників на класи. Особливості надання параметрам бальної визначеності. Переваги та недоліки методу якісної оцінки. Можливості застосування в ході географічних досліджень.

Тема 14. Роль методів прогнозування та моделювання в географії. Моделювання як метод дослідження географічних об'єктів, процесів та явищ. Поняття "модель" та "прототип". Застосування методів аналогії та актуалізму в ході моделювання. Предметне моделювання та його різновиди. Суть та види знакового моделювання. Імітаційні та оптимізаційні моделі та їх застосування в географії.

Суть та завдання географічного прогнозування. Класифікація прогнозів. За терміном дії та масштабом передбачуваних явищ. Найбільш поширені методи прогнозування. Евристичне прогнозування. Використання статистичних та математичних методів в ході географічних досліджень.

3. Форма підсумкового контролю успішності навчання- *іспит*

4. Методи та засоби діагностики успішності навчання

У процесі вивчення дисципліни використовуються такі методи оцінювання:

- 1) поточний контроль (поточне опитування на лекціях, лабораторних заняттях);
- 2) періодичний контроль або проміжний контроль в кінці змістового модуля (модульна контрольна робота у вигляді тестових завдань);
- 3) оцінювання виконання ІНДЗ;
- 4) оцінювання знань понятійно-термінологічного апарату;
- 5) підсумковий контроль (проводиться в кінці вивчення курсу у формі іспиту).

Засоби діагностики успішності навчання: мультимедійна презентація, таблиці, схеми, атласи.

5. Список джерел

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь./Э.Б. Алаев- М.: Мысль, 1983.
2. Анучин В.А. Теоретические проблемы географии./ В.А. Анучин – М.: Мысль, 1972.
3. Арманд Д.Л. Наука о ландшафте./Д.Л. Арманд- М.: Мысль, 1975.
4. Баранский Н.Н. Научные принципы географии./Н.Н. Баранский- М.: Мысль, 1980.
5. Будыко М.И. Глобальная экология./М.И. Будыко- М.: Мысль, 1977.
6. Бунге В. Теоретическая география./В.Бунге – М.: Прогресс, 1967.
7. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера./В.И.Биосфера и ноосфера – М.: Наука, 1989.
8. География на пороге третьего тысячелетия//Сб.научных трудов.- Л.: узд. РГО, 1995.

9. Герасимов И.П. Коструктивная география./И.П. Герасимов- М.: Наука, 1976.
10. Жекулин В.С. Историческая география. Предмет и методы./В.С. Жекулин- Л.: Наука, 1982.
11. Жекулин В.С. Введение в географию./В.С. Жекулин – Л.: Наука, 1989.
12. Забелин И.М. Теория физической географии./И.М. Забелин- М.: Наука , 1989.
13. Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования./Н.Н. Колосовский- М.: Госполитиздат, 1958.
14. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник./Н.Ф. Реймерс- М.: мысль, 1990.
15. Максаковский В.П. Историческая география мира/В.П. Максаковский – М.: Экопрос, 1997.
16. Саушкин Ю.Г. Введение в экономическую географию/Ю.Г. Саушкин- М.: Изд. МГУ, 1970.
17. Саушкин Ю.Г. История и методология географической науки./Ю.Г. Саушкин- М.: Изд.МГУ, 1976.
18. Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы и практика./Ю.Г. Саушкин - М.: Мысль, 1973.
19. Хаггет П. География : синтез современных знаний./П.Хаггет- М.: Прогресс, 1979.
20. Хорев Б.С. Территориальная организация общества./Б.С. Хорев - М.: Мысль, 1981.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

21. Андреев М.Д. Теория как форма организации научного знания./М.Д. Андреев - М.: Наука, 1978.- 199 с.
22. Берлянд М.Е. Прогноз и регулирование атмосферы./М.Е. Берлянд - Л.: Гидрометеоздат, 1985. - 272 с.
23. Гоберман В.А. Технология научных исследований: методы, модели, оценки./В.А. Гоберман - М.: Наука, 2001.- 264 с.
24. Воропай Л.И. Основные проблемы физической географии./Л.И. Воропай - Черновцы, 1972.
25. Жекулин В.С., Лавров С.Б. География и общество.//В.С. Жекулин – М.:, 1987.
26. Жюль К.К. Методы научного познания и логика./К.К. Жюль - К.: Вища школа, 2001.- 182 с.
27. Исаченко А.Г. Развитие географических идей./А.Г. Исаченко - Л.:, 1991.
28. Єріна А.М. Методологія наукового дослідження./А.М. Єріна - К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 216 с.
29. Капітан Н.М. Методика та методологія наукових досліджень./Н.М. Капітан - Луцьк: РВВ «Вежа», 2006.-36 с.
30. Ковальчук П.І. Моделювання і прогнозування стану навколишнього середовища./П.І. Ковальчук- К.: Либідь, 2003. - 208 с.
31. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень./О.В. Крушельницька - К.: Кондор, 2006. т- 206 с.
32. Кузнецов П.С. Методологические проблемы физической географии./П.С.

- Кузнецов - М.:, 1999.
33. Мильков Ф.Н. Общее землеведение./Ф.Н. Мильков – М.: 1990.
34. Мороз С.А., Оноприенко В.И. Методологія географічної науки./С.А.Мороз – К.: Заповіт, 1997.
35. Пащенко В.М. Теоретические проблемы ландшафтоведения./В.М. Пащенко – К.:, 1993.
36. Петрук В.Г. Основи науково-дослідницької роботи: Навч. Посібник для студентів за спец. «Екологія та охорона навколишнього середовища»./В.Г. Петрук – Вінниця: «Універсум - Вінниця», 2005. – 144 с.
37. Уемов А.И. Системный подход к проблеме классификации наук и научного исследования//Философские науки, № 2, 2002. - 34 с.
38. Фаренік С.А. Логіка і методологія наукового дослідження. Науково-методичний посібник. /С.А.Фаренік- К.: Вища школа, 2000.- 217 с.
39. Філіпенко А.С. Основи наукової діяльності./А.С.Філіпенко - К.: Академвидав, 2004.-208 с.
40. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.Н. Організація та методика науково-дослідницької діяльності./В.М. Шейко - К.: Знання-Прес, 2003.-295 с.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

19. Методична спілка України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mgttdi.com.ua.
20. Державна статистична адміністрація України, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nto.org.ua.
21. Всесвітня екологічна організація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.world-ecol.org/ruso/.
22. Swiss Federal Statistical Office [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.statistik.admin.ch/eindex.htm.

Автори:

к.геогр.н., доц. Л.Т. Чижевська

Завідувач кафедри:

д.г.н., проф. Зузук Ф.В.

